

Les limitacions del Turisme Rural Comunitari com a instrument de Cooperació Internacional a favor del món rural

Barcelona
1 de maig de 2010

NO ET MENGIS EL MÓN

No et mengis el món

Campanya pel reconeixement del
Deute Ecològic i la Sobirania Alimentària

Telfs.: 93 423 70 31 / 93 301 17 93 / 93 268 22 02

comunicacio@noetmengiselmon.org

www.noetmengiselmon.org

Estudi encarregat i finançat per:

**Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament**

Autor/a: Jordi Gascón i Gutiérrez

Revisió: Iolanda Domínguez

Data i lloc d'elaboració: 1 de maig de 2010

Disseny: Baobab-CES

Fotografies:

Contacte: comunicacio@noetmengiselmon.org

RESUM DE CONTINGUTS

Introducció	4
Un concepte per valorar l'oportunitat del TRC com eina de cooperació: "Vocació Social del Territori"	5
Exemples de riscos del TRC com eina de cooperació des de la consideració de la vocació social del territori	6
Conclusions	13
Referències bibliogràfiques	16

INTRODUCCIÓ

Les experiències de Turisme Rural Comunitari (TRC), entenent com a tal un tipus de turisme de petit format, establert en zones rurals i en què la població local, a través de les seves estructures organitzatives, exerceix un paper significatiu en el seu control i gestió (Gascón & Cañada, 2005), estan augmentant en els eufemísticament denominats països del Sud. El cas del subcontinent llatinoamericà és exemplar, al punt de que pràcticament en cada estat o regió s'han creat i funcionen organitzacions de segon grau (xarxes i plataformes) de TRC.

Moltes d'aquestes propostes s'han generat de manera autònoma, sense ajuda externa, a través d'iniciatives comunitàries o, més comunament, de pagesos particulars amb alguna capacitat de capitalització que han destinat part dels seus recursos a aquesta nova activitat. Però majoritàriament les propostes de TRC han sorgit amb suport financer extern (Scheyvens, 2002).

I és que en l'última dècada, la consideració del turisme com sector de la cooperació al desenvolupament està guanyant terreny (Gascón, 2009). L'Ajuda Oficial al Desenvolupament i els fons privats que es destinen a aquest sector s'ha incrementat gradualment (Schilcher, 2007). I en concret el TRC està sent valorat com un instrument molt apropiat per a la cooperació en turisme, ja que apareix com una estratègia que pot coadjuvar al manteniment de les maltrechas economies pageses.

Aquest interès a defensar les economies pageses sorgeix d'observar les causes de la pobresa en el Sud. La fesomia de la pobresa presenta bàsicament dos aspectes: població urbanomarginal i població pagesa. Però en realitat es tracta de dues cares de la mateixa moneda. Ambdós són resultat del model de desenvolupament dominant que ha danyat l'economia pagesa. El món rural, o bé ha assumit el rol de font de capital primari en què no es reinverteix els beneficis obtinguts, o bé, quan si ha hagut inversió, l'ha estat a favor de models de producció agroindustrial. En un o un altre cas, el resultat ha estat l'empobriment estructural tant de la població pagesa que s'ha quedat en el territori com de què, resultat d'aquesta situació, s'ha vist impel·lida a emigrar a zones urbanes i els seus descendents.

Per tant, enfrontar el model de desenvolupament injust que genera la pobresa passa per donar suport l'economia i el mode de producció pagesa. És la consideració de que el TRC pot ajudar a aquest objectiu, augmentant els ingressos pagesos i diversificant-los (Gascón & Cañada, 2005; Cañada & Gascón, 2007), el que l'ha convertit en un instrument de cooperació.

Però més enllà de bones voluntats i de possibles virtuts, el TRC com a instrument de cooperació també comporta dificultats que moltes vegades no són suficientment considerats. En realitat, comença a gestar-se un discurs que afirma que el TRC com a instrument de cooperació té serioses limitacions. Segons aquesta percepció, entre altres problemes presenta un baix nivell de viabilitat (Goodwin & Santilli, 2009) o afavoreix processos de diferenciació social i conflictivitat intracomunitària

(Blackstock, 2005; Telfer & Sharpley, 2008).

L'objectiu d'aquest article és valorar si aquesta percepció és correcta. En altres paraules, ens preguntarem si hi ha factors que suposin un més gran risc per a la comunitat local en les intervencions de cooperació en un sector econòmic nou, com el turisme, que en els tradicionals.

L'anàlisi d'aquesta hipòtesi s'enfronta amb un problema: el de la informació existent sobre experiències i casos. D'una banda, la bibliografia publicada de casos ha sobrevalorat les sistematitzacions de bones pràctiques sobre les avaluacions crítiques. Un factor que pot explicar aquest fenomen és que són estudis realitzats o encarregats pels agents de la cooperació, tant públics com no governamentals, que han participat en aquestes intervencions o bé treballen en el sector. Això pot incorporar un biaix de parcialitat de què no sempre els promotors d'aquests diagnòstics són conscients. A qualsevol cas, davant la presentació de casos en que el TRC com a instrument de cooperació ha funcionat bé, es pot enfrontar altres en què han generat efectes no desitjats, portant el debat a un cercle viciós sense solució.

Però a més, la valoració dels casos concrets mai no és neutral. En ells incideix les percepcions i plantejaments ideològics de l'investigador. Un exemple el trobem en la valoració de possibles processos de diferenciació socioeconòmica que pot generar una intervenció en TRC. Mentre que per a uns autors un augment d'aquesta diferenciació és un efecte no desitjat que invalida el projecte, per a uns altres és només un símptoma de mobilitat, ja que el que valoren és que els ingressos mitjos de la comunitat hagin augmentat en la confiança de que després actuaran mecanismes de redistribució "naturals" com l'efecte de Trickle Down.

En resum, intentar dilucidar les possibles limitacions del TRC com a instrument de cooperació a partir d'una anàlisi causístico planteja serioses dificultats, ja que la informació existent sobre experiències concretes és esbiaixada.

Davant aquesta limitació, aquest article proposa enfrontar la hipòtesi plantejada amb una anàlisi estructural, escodrinyant si el TRC com a instrument de cooperació presenta característiques intrínseques específiques que fan que la seva aplicació comporti un augment dels riscos que té qualsevol intervenció social. I considerant, per a això, les característiques de l'economia pagesa.

UN CONCEPTE PER VALORAR L'OPORTUNITAT DEL TRC COM EINA DE COOPERACIÓ: "VOCACIÓ SOCIAL DEL TERRITORI"

Per a això proposem un concepte que permeti considerar la pertinència de l'aplicació del TRC en intervencions de cooperació al desenvolupament: el de Vocació Social del Territori (VST). És un concepte readequat a partir del concepte "Vocació del Territori" utilitzat pel sector ambiental i la geografia física.

És indiscutible que qualsevol intervenció en cooperació sempre comporta riscos. Incidir en la realitat social no és una activitat neutra. La complexitat d'aquesta realitat social i possible canvis no previstos del context en què s'insereix fa que moltes vegades una intervenció tingui conseqüències imprevisibles i no desitjables. La hipòtesi d'aquest treball és que en el cas del TRC com a instrument de cooperació aquests riscos poden ser encara més grans. I que això es deu a que la introducció d'una activitat no tradicional suposa un canvi en la VST.

Com hem assenyalat, el concepte Vocació del Territori procedeix dels estudis ambientals i de la geografia, i és utilitzat com un indicador que permet considerar, en treballs de planificació i ordenació territorial, l'impacte o la potencialitat d'una nova activitat en una determinada zona (Ormaetxea Arenaza, 1997). En aquest àmbit, el seu lloc de treball sol circumscriure's a la consideració de la capacitat del medi natural de suportar un nou ús sense trencar l'equilibri de l'ecosistema i sense danyar les activitats tradicionals existents. No és un concepte estrany al sector turístic, que obligat a fer moltes vegades estudis d'impacte ambiental, l'ha d'utilitzar.

Cal assenyalar que es tracta d'un concepte no exempt de polèmica, ja que es sol aplicar en estudis d'impacte ambiental que acaben acceptant controvertides requalificacions del sòl. Moltes vegades s'apel·la a la Vocació del Territori per asseverar que la capacitat de resiliència del mitjà és més elevada del real, i que per tant és factible incrementar l'ús de l'espai i l'explotació dels seus recursos per fer al territori més competitiu.

La utilització que pretenem donar del concepte VST (i d'aquí que s'hagi canviat lleugerament la seva denominació) va més enllà. Part de la idea de que qualsevol canvi en l'ús del territori, a més de suposar un canvi en la distribució i explotació dels recursos naturals, també comporta un cost social, ja que la població ha d'assumir processos que poden convertir en anacrònics els coneixements locals, els mecanismes de gestió comunitaris, els sistemes de distribució del poder i les tradicions culturals existents a favor d'altres nous. I per enfrontar aquests canvis es requereixen períodes d'adaptació i processos d'aprenentatge que no sempre són factibles i accessibles per a la comunitat o per a part d'ella. El canvi de la VST, per tant, comporta un procés cuyo cost i capacitat d'assumpció per part de la societat local s'ha de valorar prèviament. En el cas que ens ocupa, és l'ús del turisme com a instrument de cooperació el que propicia aquest tipus de canvi.

EXEMPLES DE RISCOS DEL TRC COM EINA DE COOPERACIÓ DES DE LA

CONSIDERACIÓ DE LA VOCACIÓ SOCIAL DEL TERRITORI

La limitació que imposa un article no permet exposar el ventall de riscos que suposa la introducció del TRC en una comunitat, així que exposarem alguns especialment significatius: la participació local en el procés de presa de decisions sobre la gestió i ús del nou recurs, el possible augment de la diferenciació i de la conflictivitat pagesa, i la reestructuració del treball i del temps que suposa la introducció d'una nova activitat. I farem una lectura d'aquests factors a partir del concepte de VST.

La participació local en la presa de decisions

Els manuals de cooperació en turisme i d'ecoturisme plantegen com un element essencial la participació de la població local en la decisió sobre l'oportunitat d'implementar una activitat turística en el seu territori, així com en la seva definició (disseny i execució). I no només perquè aquesta població asseguri la seva obtenció de beneficis. Altres elements estableixen que la participació sigui una condició necessària. Primer, per un principi d'ètica democràtica: els pobles han de ser propietaris del seu futur. Entre altres coses, han de tenir el dret a dir "no" a qualsevol proposta que se'ls vulgui imposar. Però també per raons més pragmàtiques: perquè la viabilitat del projecte es redueix enormement quan la població local no s'ha apropiat d'ell des del seu disseny.

Però en el cas del turisme, activitat generalment desconeguda per a la població local, la participació en la presa de decisions és moltes vegades poc més que un procés formal. Es converteix en un ritual buit de contingut. En una població sense experiència alguna en turisme (que mai o pràcticament mai no ha rebut forans, i tampoc no ha estat usuari de serveis turístics), la seva capacitat de prendre decisions adequades als seus interessos sobre un àmbit tan complex és pràcticament nul·la. En aquestes circumstàncies, és difícil que siguin considerats els reals costos de l'activitat i de les seves possibles conseqüències no desitjades. Per contra, fàcilment en la decisió primaran discursos que, com un mantra, el sector repeteix una i una altra vegada (el turisme com a via ràpida i fàcil al desenvolupament) i que coincideixen amb els desitjos de la població. Pot succeir, com explica Jim Butcher (2007), que encara que es segueixin les pautes recomanades en qualsevol manual d'ecoturisme o de cooperació al desenvolupament sobre participació de la població beneficiària, finalment s'imposin els plantejaments de l'organització finançadora (governamental o no), al punt que el discurs de l'empoderament de la comunitat pot servir per legitimar el desequilibri del poder entre la població local i aquest organisme extern.

Es pot aduir que és treball dels tècnics del programa formar i explicar a la població local les característiques, potencialitats i riscos de la nova activitat. Però es tracta d'una activitat tan complexa (coneixement del funcionament de la cadena de valor,

cost de formació, ús de recursos naturals, dedicació en temps de treball, estacionalitat de la nova activitat i encaix amb els cicles laborals tradicionals,...), que aquesta formació sempre serà escassa. I a més, exclusivament teòrica. Per molt temps que s'inverteixi en aquest procés de formació, difícilment la població local podrà tenir els elements suficients com per a prendre decisions fonamentades, coherents amb els seus interessos i expectatives.

Això no passa quan es planteja una intervenció sobre una activitat tradicional. En aquest cas, el coneixement de la població local és molt elevada. Encara que l'activitat agrària pugui estar en crisi resultat de polítiques macroeconòmiques (acceptació del dúmping, obertura de mercat en condicions desavantajoses, control de preus a la baixa, subsidis a les importacions,...) i es plantegin intervencions en aquest sector innovador (participació en nous mercats com el del comerç just o el de productes biològics, transformació d'aliments, etc.) o amb un fort impacte en la capacitat productiva (sistemes de regadiu, etc.), la població pagesa té un coneixement d'aquesta activitat (producció, transformació i comercialització), transmesa de generació en generació i assumida des del naixement, que els permet participar en la presa de decisions amb certa seguretat i coneixement de causa.

Per molt participatiu i democràtic que es plantegi el procés de decisió amb relació al TRC dins la comunitat, si aquesta no té una experiència profunda a aquest respecte, el desconeixement del sector fa que la població viva en una situació d'extrema indefensió. En aquestes condicions el procés no pot ser considerat ni democràtic ni participatiu. Encara més: si aquesta experiència només ho té una determinada part de la població, el projecte pot acabar augmentant la diferenciació socioeconòmica dins la comunitat (Mowforth & Munt, 2000).

En poques paraules: l'escassa VST en què es planteja una intervenció en TRC fa que la capacitat real en el procés de presa de decisions de la població autòctona es redueixi notablement. En realitat, no es pot parlar de participació quan els nivells de desconeixement del nou sector (com funciona la cadena de valor, com es gestiona la nova activitat,...) i de les seves conseqüències (la dedicació laboral que comporta, l'ús dels recursos que requereix per al seu funcionament,...) són tan elevats. I en la majoria dels casos, aquest és el context en què es plantegen les intervencions en TRC.

Generalment es pretén enfrontar aquest problema assenyalant que una intervenció en TRC sempre ha de venir precedit d'accions de divulgació a la població sobre la nova activitat, així com de processos de formació i capacitació. Però estem parlant d'una activitat molt complexa que difícilment es pot assumir i capturar amb alguns tallers o reunions. I, donada l'escassa o nul·la experiència en aquest sector de la població local, l'acostament sempre els serà excessivament teòric i abstracte. És molt difícil, en aquestes circumstàncies, que la població local pugui assumir el que la nova activitat comporta. I per tant, també ho és prendre decisions, equivocades o encertades, però amb ple coneixement, com si succeeix quan la intervenció és sobre un sector tradicional que forma part de la VST.

Augment de la diferenciació pagesa i increment de la conflictivitat

El desconeixement dels riscos d'una nova activitat no tradicional com és el turisme pot suposar canvis en l'estructura socioeconòmica de la comunitat no prevista i no necessàriament desitjats. Un cas concret ens pot ajudar a explicar aquest fenomen.

El cas és el de la illa Amantaní, la més gran i poblada que El Perú té en el Llac Titicaca. Els seus habitants, quítxues, són tradicionalment pagesos minifundistes, però bé que en les últimes generacions han anat diversificant les seves fonts d'ingressos com una estratègia per enfrontar la crisi secular de l'agricultura.

En aquest esforç per cercar noves fonts d'ingressos, i aprofitant que el Titicaca és un atractiu d'obligada visita per als toures que recorren el Sud del Perú i l'Est de Bolívia, al final de la dècada de 1970 els amantaneños es van plantejar el desenvolupament de l'activitat turística a instàncies d'un organisme governamental que cercava fomentar aquesta indústria al país i, en diferents fases, amb el suport puntual de la cooperació internacional. Considerant que aquest nou recurs havia d'afavorir tota la comunitat, es va establir un sistema de torns entre les famílies que volguessin allotjar visitants en les seves cases. Aquestes famílies, prèviament, van haver de condicionar una de les seves habitacions als requisits exigits per l'Estat i pagar un impost. El dispendi que això suposava va fer que la majoria dels grups domèstics desistissin i es conformessin amb altres beneficis que s'anaven a gestionar de manera comunitària, com la venda d'artesanies. Però un nombre important de famílies va fer la inversió i, amb el permís d'allotjament en la mà, es van incloure en el sistema de torns.

La població amantaneña tenia fortes expectatives en el turisme, però aviat va descobrir les seves limitacions. D'una banda, a una insuficient promoció de l'oferta es sumava la d'èxit competència de la veïna illa de Taquile, que havia iniciat el desenvolupament turístic amb anterioritat i que és més accessible, en trobar-se més a prop de la ciutat de Puno des d'on surten els toures pel Llac. Per un altre, el conflicte armat entre l'exèrcit i les guerrilles de Camí Llumínos i el MRTA va enfonsar en una forta crisi al sector turístic peruà des de principis de la dècada de 1980 fins a mitjançats de la següent. Els pocs viatgers que en aquestes condicions arribaven a Amantaní, sumat al seu relativament elevat nombre d'habitants, va fer fracassar el sistema de torns. Un determinat sector social, els llanxers, es van fer amb el control d'aquest escàs turisme, gràcies a què eren també ells els que controlaven el transport entre la ciutat de Puno i la illa; ells portaven als turistes i els allotjaven en les seves llars o en la de pròxims. La resta de la població va quedar, així, exclosa del principal benefici que generava el turisme.

A més de convertir-se en el factor central dels conflictes comunitaris, el monopoli del nou recurs per part d'un petit sector de la població i la desigual distribució dels seus beneficis va acabar sent l'eix al voltant del qual es va estructurar les diferències socioeconòmiques entre les famílies amantaneñas. Altres activitats, com l'agropecuària o l'emigració temporal, tenien un paper econòmic més important en

l'economia general de la illa, però la distribució d'aquests recursos era més homogènia. En aquesta situació, que un petit grup obtingués uns ingressos extres els va permetre consolidar-se com el grup social millor situat econòmicament.

A més aquest grup va acabar controlant alguns dels principals càrrecs polítics de la comunitat, com el de la Governació, gràcies a què es tractava d'un càrrec costós per a qui l'assumia i, per tant, només accessible als sectors econòmicament predominants. El seu control també va ser possible gràcies al sistema d'elecció de nous governadors, en què el paper del governador sortint era essencial i que, òbviament, actuava a favor del seu grup movent bases perquè el seu successor fora també un llanxer.

L'exemple d'Amantaní posa en evidència com el desconeixement absolut de l'activitat va fer que la població hagués de confiar a cegues en la percepció i propostes d'agents forans (organismes governamentals i no governamentals). En una proposta d'intervenció en el sector agropecuari la població hi hauria sabut, o almenys podria haver percebut, qual és la capacitat real de comercialització com a resultat d'aquest bagatge de coneixement apresos, capturats i transmesos generació després de generació. Tanmateix, en el cas d'una intervenció en un sector totalment desconegut fa que les decisions adoptades siguin les que són propostes per actors forans, o que es prenguin sense un coneixement real de les potencialitats i límits de la nova activitat.

Per exemple els amantaneños, com pagesos, coneixien els factors que actuen en la fluctuació dels preus al mercat dels productes agraris (quantitat de producció recol·lectada, període en què es ven el producte, qualitat del producte, competència de possibles importacions,...) i podien plantejar estratègies adequades a les seves possibilitats i partint d'aquests factors contextuals. Tanmateix, difícilment podien tenir idea de com funcionava el mercat turístic (competència d'altres propostes turístiques similars, dependència d'operadors tour-operadores intermediaris, existència o no de circuits turístics pròxims, tendència a la crisi en períodes de desestabilització política, fluxos turístics del país,...), i van creure que no hi hauria problema a l'hora d'aconseguir atreure visitants en la quantitat necessària per cobrir les expectatives creades i les inversions realitzades.

Més enllà de la frustració i pèrdua econòmica que bona part de la població va patir per aquesta situació, el procés va incrementar la diferenciació pagesa. Es pot plantejar que l'augment dels ingressos d'una part de la població no té perquè redundar en un empitjorament de les condicions de vida de la resta, si aquest increment es basa en el sorgiment d'un nou recurs i no en l'alienació i acaparament de recursos ja existents. Però això no és així. L'augment de la diferenciació socioeconòmica comporta una redistribució del poder a favor del sector beneficiat, per la qual cosa el sector no beneficiat perd capacitat en els processos de preses de decisions que, a la curta o a la llarga, també li suposa pèrdua del seu nivell de vida. Ja hem vist que en el cas amantaneño els llanxers, el grup que obtenia més beneficis del turisme, va monopolitzar el principal càrrec polític de la illa: la governació. Durant anys, la major part dels recursos que controlava aquesta institució es van dedicar a afavorir els seus interessos de grup: reparació i

manteniment dels molls, campanyes de difusió, refacció de les infraestructures turístiques, establiment de festes destinades a la promoció de la illa, etc.

Aquesta situació va afavorir l'augment de la conflictivitat dins la comunitat, que es va transmetre al seu paisatge polític. En les eleccions municipals del 2002 es van arribar a presentar, per a un districte amb 2500 electors, 12 candidatures, i la vencedora no va assolir ni el 20% dels vots emesos. A més, els alcaldes escollits solen ser revocats amb assiduitat. Finalment Amantaní ha acabat convertint-se en un cas paradigmàtic de conflictivitat política local al Perú (Remy, 2005).

La tendència a l'augment de la diferenciació pagesa i a la conflictivitat com a resultat de propostes de desenvolupament no és exclusivitat del turisme (Pérez Berenguer & Gascón, 1997). Però si sembla que el risc és més gran quan la intervenció es fa a partir d'un sector no tradicional; és a dir, sobre el qual no hi ha VST. El desconeixement de les seves característiques impedeix que la població pugui participar amb ple coneixement de causa en el seu disseny i en la seva gestió. A això cal sumar la inexistència de mecanismes tradicionals per canalitzar la conflictivitat que genera la nova activitat, i que en canvi solen existir en els sectors tradicionals. En el cas amantaneny, per exemple, existeixen normes consuetudinàries transmeses de generació a generació i conegudes i assumides per tota la població per a l'ús dels recursos comunitaris com la pastura o la pesca, però no així per al maneig del turisme.

Restructuración del treball i del temps

Existeix una concepció sobre el treball pagès segons la qual, durant l'any, hi ha moments de més gran i de menor intensitat laboral. Es tracta d'una conjectura errònia que es fixa només en el que podríem denominar "cicle agrari de treballs necessaris a curt termini" format gairebé exclusivament per les tasques de preparació del sòl per a la sembra, la sembra i la collita. Tanmateix, aquest cicle es complementa amb uns altres que podríem trucar "de treballs necessaris a mig termini", que solen realitzar-se durant els períodes de post-sembrar i post-collita, i que encara que puntualment es poden diferir en el temps, són igualment importants per al manteniment de l'ecosistema agrari i el funcionament del procés productiu: arranament i construcció d'infraestructures agràries (sèquies, terrasses, camins, etc.), reparació d'eines, refacció de la llar, neteja del bosc, etc. A més, l'afirmació de que el treball pagès passa per períodes de desigual intensitat és una afirmació cega al gènere, ja que no considera el rol de la dona pagesa, cuyo cicle laboral sol ser molt més uniforme: cura de la llar, atenció del bestiar, obtenció de llenya i aigua, etc.

Tanmateix no és difícil trobar, explícita o implícitament, aquesta concepció en la bibliografia especialitzada en TRC o ecoturisme. Serviu com exemple la següent cita extreta d'un manual molt difós a Mèxic (Ceballos-Lascuráin, 1998: 50):

"Es bien sabido que, debido a los ciclos agrícolas, hay periodos ociosos para los campesinos. Se pueden aprovechar dichos periodos ociosos para que durante ellos

los habitantes del campo se dediquen primordialmente a actividades ecoturísticas, evitando la necesidad de la migración estacional o permanente en la ciudad”

El sorgiment d'una activitat no tradicional com el turisme al món pagès, per tant, ha d'encaixar-se en un cicle laboral preexistent generalment saturat. I això no deixa de ser complicat. Ens fixarem en dues conseqüències no desitjades que poden sorgir resultat d'aquesta situació.

La primera fa referència a la conseqüència en l'ecosistema. Els ecosistemes agraris pagesos són ecosistemes equilibrats, però artificial. Requereixen la participació de l'ésser humà per al seu manteniment. La reducció de la quantitat de treball invertit en l'ecosistema com a resultat del sorgiment d'altres activitats no tradicionals pot tenir en ell conseqüències negatives i provocar una reducció de la seva capacitat productiva. Això s'ha posat en evidència amb la necessitat del pagès d'emigrar temporalment per equilibrar la seva economia domèstica, fenomen molt generalitzat en les societats rurals dels països del Sud des de mitjançats del segle XX.

En altres paraules: l'assumpció de treball no tradicional per part del pagès moltes vegades no és una estratègia encertada davant una oferta existent, sinó que és resultat d'una necessitat urgent d'obtenir ingressos extres en un context polític cada vegada més agressiu cap al món agrari i l'economia pagesa. Aquesta pràctica pot equilibrar l'economia domèstica, però que a mitjà i afluix termini empobreix els seus recursos.

Valeu com exemple el món andí, on un desenvolupament tecnològic de segles va permetre la producció agrària en espais d'alta muntanya i d'orografia vertical mitjançant complicats sistemes d'andenerias o terrasses agrícoles. Aquestes andanes són estructures complexes que requereixen refaccions més o menys intensives cada any, tasca que tradicionalment es sol fer durant els períodes de post-collita. La reducció del treball invertit en aquesta tasca com a resultat de l'emigració temporal ha fet que la major part de les andanes que existien a ple rendiment fa cinc o sis dècades a l'Equador, el Perú o Bolívia avui estiguin ensorrats i irremeiablement perduts (Gonzales d'Olarte & Trivelli, 1999).

També al món andí, l'emigració temporal dels homes obliga les dones a assumir el seu treball, per la qual cosa aquestes han de reduir el temps invertit en les tasques tradicionalment associades a la seva condició de gènere segons la divisió sexuada del treball existent. Una d'elles és la cura del bestiar. La disminució del temps destinat a aquesta activitat porta la dona a no desplaçar al guanyat per tota la zona de pastura disponible, sinó a intensificar l'ús de les pastures més pròximes al mas. Però el bestiar, quan no troba fulla, devora la tija, i quan aquest es li acaba, furga fins a arribar a l'arrel. Aquest furgi, sumat a l'acció de la pluja i el vent, afavoreix l'erosió dels sòls. I a la vegada les pastures més allunyades, ara infrautilitzats, es perden com a resultat de l'abandonament. Igualment, tasca tradicionalment assumida per la dona en moltes societats rurals és la neteja dels boscos a través de l'activitat de recollida de llenya. En un procés similar, la dona tendirà a sobreplotar

els recursos boscosos més pròxims a la llar i a abandonar, amb el consegüent augment del risc d'incendis, els més distants (Collins, 1988).

Encara que no hi ha encara investigacions que estudiïn la relació de la reestructuració de tasques domèstiques a què porta el turisme en les economies pageses, és lògic pensar que aquesta nova activitat generi processos similars al descrit sobre l'emigració temporal, ja que aquests es deuen a la diversificació i a l'augment del treball domèstic, siguin qual sigui la seva causa (emigració o tasques relacionades amb el turisme).

Una altra conseqüència no desitjada de la introducció del cycle laboral turístic en una comunitat pagesa es refereix a la necessària reestructuració que comporta dels temps laborals dins el grup domèstic. El principal problema és que aquesta reestructuració rarament s'establirà cercant un equilibri d'esforços. En realitat aquest tipus de reestructuracions s'estableixen a partir de les relacions de poder desiguals que existeixen dins el grup domèstic i que es basen en factors de gènere i d'edat. En altres paraules, el sorgiment d'una nova activitat no només no suposa un augment de la quantitat de treball del grup domèstic, sinó que el més possible és que la major part d'aquest treball extra recaigui en els individus del grup que menys capacitat tenen d'influir en el procés de presa de decisions: les dones.

Un estudi realitzat en la costa corunyesa (Galícia), on el turisme rural s'ha desenvolupat des dels 90, descobria que per bé que aquesta activitat proporciona ingressos complementaris a la unitat familiar, reforça el paper tradicional de la dona en assignar-li tasques identificades amb les tasques de la mestressa de casa (neteja, cuina, atenció,...), li carrega amb un més gran volum de treball a causa de que en temporada alta s'acumulen les seves tasques en diferents àmbits laborals i s'allarga la seva jornada laboral, i resultat d'això, disminueix el temps que pot dedicar a l'oci i a mantenir les seves relacions socials (Sparrer, 2003).

Tanmateix, en l'assignació dels beneficis familiars obtinguts pel turisme estendran a primar els interessos, els projectes i les percepcions del cap de família.

En resum, la introducció de cycles laborals que no formen part de la VST, com és el cas del turisme, comporta necessàriament reajustaments en l'ús del treball disponible amb conseqüències no sempre desitjables.

CONCLUSIONS

La complexitat de la cooperació al desenvolupament ha obligat a l'especialització dels seus agents (professionals i institucions) per poder assolir millors nivells de qualitat. I encara que això és útil i necessari, també pot portar al que Luciano Carrino denomina "sectorialismo" (Carrino, 2009): la falsa consideració de que el mateix àmbit d'actuació és el principi i la fi de totes les coses, l'eix al voltant del qual ha de girar tot.

Considerant que l'objectiu últim de la cooperació internacional és la d'enfrontar la injustícia que genera la pobresa del Sud, i que els fons globals d'Ajuda al Desenvolupament, tant oficials com privats, són sempre limitats, està clar que aquesta activitat es veu en la tessitura d'aplicar recursos escassos a objectius múltiples. Davant aquesta realitat, els agents de cooperació s'haurien de plantejar com a pregunta prèvia a la identificació d'un possible projecte quin és el sector més indicat per intervenir. Tanmateix això no sempre és així com resultat d'aquesta anormalitat esmentada, el sectorialisme. Per a molts agents especialitzats, plantejar propostes de cooperació en turisme s'ha convertit en una màxima que no es posa en dubte. Per a ells, la primera pregunta no és sobre quin sector actuar, perquè ja es dona per fet que el sector ha de ser el turístic. Directament s'estudia la viabilitat de la proposta o el disseny més eficient del projecte. Tanmateix, fins i tot quan pugui ser factible la introducció d'una activitat turística en determinada comunitat, tal vegada seria més adequat i menys arriscat destinar els recursos disponibles en sectors que formen part de la VST. I és que no és suficient un projecte bé armat i certa seguretat en la viabilitat posterior de l'acció per portar endavant un projecte, sinó també haver estudiat les opcions possibles per escollir l'alternativa més adequada.

Val la pena afegir que el desconeixement i inexperiència en la nova activitat per part de la població local no està suficientment ben estimada a l'hora de considerar l'oportunitat d'un projecte turístic. És normal veure que les activitats de formació i capacitació en els projectes de cooperació turística tenen un pes similar en projectes que intervenen sectors tradicionals com l'agropecuari, sobre el qual la població té profunds coneixements transmesos de generació en generació i assumits des de la infantesa. I el lògic seria que fossin notablement més intenses. El resultat és que moltes vegades es generen situacions de dependència: no és estrany veure com l'organització externa es veu en la necessitat de donar suport a la nova activitat actuant de touoperador, ja que la població local és incapaç de fer aquesta tasca donada el seu absolut desconeixement del sistema de comercialització i d'accés als mercats.

Com a exemple d'aquesta afirmació, tornem novament al llac Titicaca, però ara a Taquile, la illa veïna a l'esmentada Amantaní. Durant la dècada dels 80 i els '90 Taquile va ser un exemple de "bona pràctica" (per utilitzar un concepte recurrent en el sector de la cooperació) de turisme autogestionat, al punt que els taquileños van acabar convertint-se en un dels pocs exemples de "burguesia indígena" al món andí (Healy & Zorn, 1994; Mitchell & Reid, 2001). Tanmateix, les coses van començar a canviar ja els '90. Des de l'inici de l'activitat s'havia donat una situació de conflictivitat, en alguns moments més oberts que en uns altres, entre taquileños i touoperadores forans pel control del turisme i el repartiment dels beneficis. Amb el temps s'havia arribat a un equilibri beneficiós per als taquileños, que controlaven la cadena turística de valor des de la ciutat de Puno, punt de partida dels toures que visiten la illa. I els beneficis es distribuïen dins la illa amb certa equitat. Però això s'havia aconseguit gràcies al paper jugat per altres agents forans (investigadors, sacerdots i membres d'ONG) que havien passat llargs períodes en Taquile. Un context poc favorable al manteniment d'aquest statu quo (polítiques neoliberals que defensen els drets empresarials sobre els comunitaris-

consuetudinaris), sumat a la marxa d'aquests mediadors va suposar un trencament, a favor dels touoperadores de Puno, de l'equilibri històricament aconseguit. I també van entrar en crisi els mecanismes de regulació comunitària sobre l'activitat, cosa que va suposar un increment de la concentració dels beneficis en uns quants illencs (Zorn, 2004; Zorn & Farthing, 2007). En resum: tres dècades d'immersió en el turisme de manera d'èxit per part d'una comunitat cohesionada no van ser suficients perquè els taquileños, per si mateixos i sense ajuda externa, fossin capaços d'imposar els seus interessos davant agents forans i de mantenir la capital social assolit quan el context va ser desfavorable. Què es pot esperar, llavors, d'experiències incipients o menys consolidades de TRC que intenten obrir-se camí en aquest mateix context neoliberal?

Ja s'ha dit que qualsevol intervenció en cooperació, fins i tot en el que hem denominat "sectors tradicionals", comporta riscos i pot generar processos com els explicats. L'augment de la diferenciació socioeconòmica o l'escàs control i participació en el projecte no són fenòmens exclusius de les intervencions de cooperació en turisme. Tanmateix, tot indica que aquests riscos són més elevats quan es tracta d'àmbits que no formen part de la VST. Així, per exemple, el desconeixement del funcionament i de les característiques de la nova activitat per part de la població beneficiària sempre seran més elevats, i el seu encaix en els cicles laborals tradicionals, més difícil. Com afirmen Wearing i McDonald, la incursió del turisme en societats pageses comporta riscos per als sistemes de coneixement tradicional en introduir un nou "llenguatge", el de la gestió de la nova activitat, que suposa una manera diferent d'entendre la realitat i les relacions socials (Wearing & McDonald, 2002).

D'altra banda, tampoc no voldriem donar la sensació de què plantegem una visió estructuralista que fuig del canvi i del conflicte. Bé al contrari, considerem que el canvi ha de ser l'essència de la cooperació, i que el conflicte és un motor que pot afavorir aquest canvi.

Hi ha casos en què el turisme sorgeix amb caràcter subversiu al punt de trencar l'estructura social existent. Un especialment paradigmàtic va ser estudiat fa més de tres dècades per Valene L. Smith (1989). Kotzebue, a Alaska Nord-occidental, era una ciutat plenament esquimal, però en què s'evidenciava una fragmentació social entre els seus habitants originaris, que professaven una línia del puritanisme que reclamava l'abstenció de prendre alcohol, fumar o dansar, i esquimals emigrants que es diferenciaven dels primers tant per la seva pitjor situació socioeconòmica com per ser episcopalianes, creença que els permetia conservar els seus costums i tradicions. En la dècada de 1940 van començar a arribar petits contingents de turistes fascinats pel paisatge i una cultura exòtica. Durant la seva estada, el principal atractiu que se'ls ofería era un espectacle de balls esquimals. Quan els operadors turístics van cercar danzantes no van tenir grans problemes: els nadius de Kotzebue no van acceptar, inhibits per les sancions que establien els seus preceptes religiosos, però si el van fer els emigrants episcopalianes. El resultat va ser que aquest grup, inicialment marginat, va acabar convertint-se en el nucli dels empresaris culturals, i va controlar el negoci a la ciutat durant dècades.

Però exemples com el de Kotzebue són més aviat escassos. Si no és gestionat i dirigit cap al canvi social, el conflicte estén a consolidar les estructures existents, ja que sol afavorir al més forta.

Tampoc no volem afirmar que no sigui mai encertat i oportú donar suport propostes de TRC amb fons de la cooperació. Però sí sembla lògic prioritzar intervencions en sectors que formen part de la VST en detriment de què promouen la introducció de sectors nous sobre el qual la població local té escassa o nul·la formació i informació. Més que en qualsevol altre sector tradicional, una intervenció de cooperació en turisme hauria de considerar el Principi de Precaució (Fennell & Ebert, 2004).

El TRC com a instrument de cooperació, així, apareix com una eina de caràcter marginal o secundari, aplicable només en determinats casos. Bàsicament quan el turisme forma part de la VST (encara que són casos concrets, hi ha zones rurals on el turisme té un procés històric llarg), o després d'una excusa de propostes amb VST cuya aplicació, per la raó que sigui, no és apropiada.

REFERÈNCIES

Blackstock, K. (2005) "A critical look at community-based tourism" **Community Development Journal** 40 (1): 39-49.

Bourdieu, P. (2000) "Las formas de capital: capital económico, capital cultural y capital social", en **Poder, derecho y clases sociales**. Bilbao: Esclée de Brouwer. Pp. 131-164.

Butcher, J. (2007) **Ecotourism, NGOS and Development**. Abingdon: Routledge.

Carrino, L. (2009) **Perlas y piratas: Crítica de la cooperación para el desarrollo y nuevo multilateralismo**. Barcelona: Icaria.

Cañada, E. & J. Gascón (2007) **Turismo y Desarrollo: Herramientas para una mirada crítica**. Managua: Enlace.

Cañada, E. (2009) "Viabilidad económica del Turismo Comunitario", **El Blog de la Red Prensa Rural** (<http://redprensarural.com>)

Ceballos-Lascuráin, H. (1998) **Ecoturismo: Naturaleza y desarrollo sostenible**. México: Diana.

Collins, J.L. (1988) **Unseasonal Migrations: the Effects of Labour Scarcity in Peru**. Princenton: Princenton University Press.

Fennell, D.A. & K. Ebert (2004) "Tourism and the Precautionary Principle" **Journal of Sustainable Tourism** 12(6): 461-479.

Gascón, J. (2005) **Gringos como en sueños: Diferenciación y conflicto campesino en los Andes Peruanos ante el desarrollo del turismo**. Lima: IEP.

Gascón, J. & E. Cañada (2005) **Viajar a todo tren: Turismo, desarrollo y sostenibilidad**. Barcelona: Icaria.

Gascón, J. (2009) **El turismo en la cooperación internacional**. Barcelona: Icaria

Gonzales de Olarte, E. & C. Trivelli (1999) **Andenes y desarrollo sustentable**. Lima: IEP & Consorcium para el Desarrollo de la Ecoregión Andina;

Goodwin, H. & R. Santilli (2009) **Community-Based Tourism: A success?** ICRT Occasional Paper 11. GTZ & ICRT.

Healy, K. & E. Zorn (1994) "Lake Titicaca's Campesino-controlled Tourism", in Kley Meyer, C. (ed.) **Cultural Expression and Grassroots Development: Cases from Latin America and the Caribbean**. Boulder: Lynne Rienner Publishers. Pp: 135-148

Jones, S. (2005) "Community-Based Ecotourism: the significance of Capital Social", **Annals of Tourism Research** 32(2): 303-324.

Mitchell, R. & D. Reid (2001) "Community Integration: Island Tourism in Peru", **Annals of Tourism Research**, 28 (1): 113-139.

Mowforth, M & I. Munt (2000) **Tourism and Sustainability: New tourism in the Third World**. London: Routledge.

Ormaetxea Arenaza, O. (1997) "Concepto y método en paisaje: Una propuesta docente", **Lurralde**, 20: 333-344

Pérez Berenguer, E. & J. Gascón (1997) "El impacto del turismo y de los proyectos de desarrollo de ONGs en la estructura social y económica de dos comunidades andinas", **Agricultura y Sociedad**, 84: 225-252.

Remy, M.I. (2005) **Los múltiples campos de la participación ciudadana en el Perú**. Lima, IEP.

Scheyvens R (2002) **Tourism for Development** Prentice Hall

Schilcher, D. (2007) "Growth versus Equity: The Continuum of Pro-Poor Tourism and Neoliberal Governance", in Hall, C. M. (ed.) **Pro-Poor Tourism: Who Benefits?**. Clavendon/Buffalo/Toronto: Channel View Publications. Pp. 56-83.

Smith, V. L. (1989) "Eskimo Tourism: Micro-Models and Marginal Men", en Smith, V.L. (ed.) **Host and Guest: The Anthropology of Tourism**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 2ª edición (orig. 1977). Pp.: 55-82.

Sparrer, M. (2003) "Género y turismo rural: el ejemplo de la costa coruñesa", **Cuadernos de Turismo**, 11.

Telfer, D.J. & R. Sharpley (2008) **Tourism and Development in the Developing World** Abingdon: Routledge.

Tosun (2000) "Limits to community participation in the tourism development process in developing countries", **Tourism Management** 21: 613-633.

Wearing, S. & M. McDonald (2002) "The Development of Community-based Tourism: Re-thinking the Relationship Between Tour Operators and Development Agents as Intermediaries in Rural and Isolated Area Communities", **Journal of Sustainable Tourism**, 10 (3): 191-206.

Zorn, E. (2004) **Weaving the Future: Tourism, Cloth and Culture on an Andean Island**. Iowa: University of Iowa Press

Zorn, E. & L.C. Farthing (2007) "Communitarian Tourism: Hosts and Mediators in Peru", **Annals of Tourism Research**, 34 (3): 673-689.
